

УДК 34.347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-211-217>

Л. О. Андрієвська, старший викладач
кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

А. В. Крупіцька, студентка 4 курсу
юридичного факультету Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

Д. О. Скляр, студентка 4 курсу
юридичного факультету Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається значення заочного розгляду справи в цивільному провадженні за чинним законодавством України. Розглядаються історичні аспекти впровадження в законодавство заочного розгляду справи, досліджуються його особливості та місце в цивільному провадженні. Авторами використовується судова практика зазначеної тематики. Прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», що набув чинності 15.12.2017, має на меті полегшення судового розгляду справи та стало важливим етапом на шляху вдосконалення вітчизняного процесуального законодавства, механізму судового захисту й посилення змагальних засад господарського судочинства. Із цією метою законодавцем удосконалий інститут заочного розгляду справи, який справедливо вважають однією з форм реалізації принципу змагальності.

У цивільному провадженні заочний розгляд справи широко використовується в різноманітних правових системах світу через те, що постає необхідність забезпечення своєчасності та ефективності цивільного судочинства. У сучасній науці все частіше постає питання про проблематику заочного рішення – ця проблема зводилась до дослідження наказного провадження як виду заочного вирішення справи цивільного судочинства. На даний час у зазначеному спорі не було виявлено належних підходів щодо розуміння самої суті і природи заочного рішення та його співвідношення із загальною позовною формою захисту цивільних прав, свобод та інтересів. Главою 11 розділу III ЦПК України регламентується інститут заочного рішення, яке являє собою рішення, що ухвалюється судом у випадку неявки в судові засідання відповідача, який був належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або зазначені ним причини визнані неповажними, а також якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

Ключові слова: цивільний процес, заочний розгляд справи, провадження, цивільне судочинство.

L. O. Andriiivska, A. V. Krupits'ka, D. O. Sklyar. Correspondence examination of case, significance and place in the civil process

This article reveals the importance of a case in absentia in civil proceedings under the current legislation of Ukraine. The historical aspects of the introduction of the absentee case law into the legislation are examined, its peculiarities and place in civil proceedings are examined. The authors use the case law of the subject. Adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Economic Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other legislative acts", which entered into force 15.12.2017 with the aim of facilitating court proceedings and it has become an important step in the

© Л. О. Андрієвська, А. В. Крупіцька, Д. О. Скляр, 2019

improvement of domestic procedural legislation, the mechanism of judicial protection and strengthening the competitive principles of economic litigation, with this purpose the legislator has improved the institution of correspondence, which is justly considered one of the forms of competition.

Civil proceedings in absentia are widely used in the various legal systems of the world because there is a need to ensure the timeliness and efficiency of civil justice. In modern science, the question of absenteeism is increasingly being raised, and this problem has been reduced to investigating criminal proceedings as a form of absentee settlement of a civil case. At present, no proper approaches have been identified to the dispute in understanding the very nature and nature of the decision in absentia, and its relation to the general claim for protection of civil rights, freedoms and interests. Chapter 11 of Section III of the CPC of Ukraine governs the institution of an absentee decision, which is a decision taken by a court in the event of a defendant not appearing in court, who was duly notified and from whom no notification of the reasons for failure to appear or the reasons stated by him were declared inadmissible and objects to such a decision.

Thus, it can be said that the institute of the out-of-court settlement of the case is aimed at effectively securing the plaintiff's rights to judicial protection and stopping abuse of procedural rights by the dishonest defendant.

Research into detailing certain conditions of absentee adherence to case law, detailing the order of service and receipt of case notices, determining the procedure for recording such notices appropriately, and amending the terms of the decision by the end may be appropriate and promising.

Key words: civil process, case in absentia, proceedings, civil proceedings.

Постановка проблеми. Починаючи з 2016 року в Україні стрімко почали втілювати судову реформу, що призводить до значних змін в українському законодавстві та є вагомим кроком на шляху до його вдосконалення.

У цивільному провадженні заочний розгляд справи широко використовується в різноманітних правових системах світу через те, що постає необхідність забезпечення своєчасності та ефективності цивільного судочинства. Уперше інститут заочного рішення було запроваджено Статутом цивільного судочинства Російської Імперії 1864 р., використовувався він у тому разі, якщо відповідач до суду не з'являвся. Такий розгляд мав на меті усунення причин, які сприяли затягуванню процесу. У сучасній науці все частіше постає питання про проблематику заочного рішення, ця проблема зводилась до дослідження наказного провадження як виду заочного вирішення справи цивільного судочинства. На даний час у зазначеному спорі не було виявлено належних підходів до розуміння самої суті і природи заочного рішення, його співвідношення із загальною позовною формою захисту цивільних прав, свобод та інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема перегляду справи в цивільному провадженні була предметом дослідження багатьох науковців і вчених-процесуалістів, серед них можна виділити С.С. Бичкова, С.В. Васильєва, П.Ф. Єлісейкіна, В.В. Комарова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ю.С. Червоного, Д.М. Чечота та М.С. Шакар'яна.

Мета статті – дослідження особливостей заочного розгляду справи в цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Заочний розгляд справи знайшов своє місце саме у главі 11 ЦПК. Інститут заочного розгляду не є новелою ЦПК, він поновлений через те, що відбулися зміни у змісті цивільних процесуальних правовідносин [1, с. 164]. Чинний Цивільний процесуальний кодекс України, який був прийнятий 18 березня 2004 року (в дії з 01.09.2005 р.), започаткував інститут заочного розгляду справи, який спрямований на забезпечення швидкого та ефективного судового розгляду, спрощення цивільного процесу, сприяння підвищенню відповідальності сторін за свої дії та попередженню тяганини і зловживань зі сторони відповідача [5].

Ми визначили, що заочне рішення, як вид цивільного судочинства, можна розглядати в декількох значеннях.

По-перше, як загальне спрощення ординарної процедури захисту прав: зміна простої процесуальної форми безпосередньо через звільнення її від побічних, ускладнених, мало-

ефективних і таких, які не спроможні відповідати принципу пропорційності елементів (процесуальні дії, стадії, процедури, провадження) або ж заміни їх модернізованими ефективними елементами цивільної процесуальної форми.

По-друге, як напрям диверсифікації цивільної процесуальної форми, яка полягає в запровадженні самостійних порядків і проваджень для деяких категорій справ, що позбавлені зайвих формальностей і не мають у собі окремих значних елементів процесуальної форми, що завжди є характерними у звичайному порядку захисту.

Саме главою 11 розділу III ЦПК регламентується інститут заочного рішення, яке являє собою рішення, що ухвалюється судом у випадку неявки в судове засідання відповідача, який був належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або зазначені ним причини визнані неповажними, а також якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи [2]. До того ж у юридичній літературі заочне провадження визначають як спрощену процедуру або називають спрощеним через відсутність відповідача під час розгляду справи й тих обмежень, що встановлені для позивача [3, с. 148].

Інститут заочного рішення спрямований, з одного боку, на розширення засад диспозитивності в цивільному процесі (свободи розсуду сторін), а з іншого боку – на запобігання можливості зловживання процесуальними правами й установлення відповідальності за ці зловживання [3, с. 148]. У цілому втілення заочного провадження в цивільно-процесуальне законодавство України має певні недоліки, які інколи призводять до значного порушення прав і законних інтересів однієї або обох сторін.

Згідно із ч. 1 ст. 280 ЦПК суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів за одночасного існування таких умов:

- 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання;
- 2) відповідач не з'явився в судові засідання без поважних причин або без повідомлення причин;
- 3) відповідач не подав відзив;
- 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

Найголовнішими з основних проблемних чинників можна назвати такі: непоодинокі випадки ухвалення заочних рішень у справах, де відповідач не був повідомлений належним чином про судові засідання, що призводить до суттєвого порушення інтересів відповідача. Наприклад, часто на практиці мають місце такі інциденти: за відсутності єдиної практики набрання заочним рішенням законної сили через прогалини в ЦПК порушуються інтереси позивача, через що не визначено, як діяти суду, якщо копію заочного рішення неможливо вручити відповідачу з тих чи інших причин; визнання заочного рішення таким, що набрало законної сили після спливу десяти днів із дня його проголошення, і звернення його до примусового виконання; наявність хибної практики зупинення стягнення за виконавчим документом, що за своєю сутністю є заходом забезпечення позову, аналогією закону, відповідно до якої до заяви про перегляд заочного рішення застосовуються загальні норми ЦПК; відсутність законодавчо визначених підстав визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню [4, с. 172–173].

Істотною відмінністю заочного рішення від звичайного є можливість у спрощеному порядку переглядати рішення в тому самому суді, що ухвалив таке рішення за заявою відповідача. Так, згідно зі ст. 284 ЦПК заочне рішення може бути переглянute судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Однак у зазначеній статті не вказано, що робити суду, якщо такий строк пропущено за будь-яких причин. Тому вважаємо за доцільне закріпити положення, яке дало б змогу поновити такий строк, якщо причини пропуску такого строку будуть визначені судом як поважні [2].

Заочний розгляд справи взагалі у цивільному провадженні стоїть на шляху реформування судової системи, що зараз є важливим питанням в Україні. Формування правової держави та громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язано із проблемою створення належного механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Судові органи взагалі завжди є гарантом забезпечення права та захисту прав, тому потребують реформування з метою створення механізму і дієвого органу правового захисту.

Як зазначає Олена Лапчевська, суддя апеляційного суду міста Києва, по-перше, заочний розгляд справи має на меті максимально скоротити час розгляду справи та вирішення спору, отримати рішення суду та виконати це рішення. Виникає питання, як повідомити про це відповідача. Останнім часом склалася негативна практика, яка свідчить про неотримання повідомлень. Тому найголовнішим аспектом виступає отримання зворотного повідомлення. Наступним важливим питанням є питання процесу встановлення судом поважних причин неприбуття відповідача в разі його неявки до судового засідання, а також у випадку, коли така особа не надіслала до суду жодного повідомлення. Вирішеним це питання буде лише за умови оскарження відповідачем заочного рішення суду [6].

Лише фактична відсутність відповідача вважається його неявою у судове засідання. Варто взяти до уваги, що неприбуттям відповідача до засідання є особиста його відсутність, а також відсутність представника відповідача. Адже згідно із ЦПК представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи її процесуальні права та обов'язки. Якщо ж до судового засідання з'явиться представник відповідача з належно оформленими повноваженнями, у цьому разі суд не вправі ухвалити заочне рішення. Проте немає точних приписів із приводу наслідків неприбуття представника відповідача, що призводить до колізії правових норм правниками щодо цього питання [8].

Явним фактом є те, що неповідомлення або ж неналежне повідомлення у цивільному процесі сторін за справою є суттєвим порушенням принципу рівності сторін, який, у свою чергу, є складовою частиною концепції справедливого судового розгляду та визначає, що кожна зі сторін наділена правом мати змогу представляти себе у процесі саме в таких умовах, які б не втягували її в несприятливе становище в порівнянні з іншою стороною за справою.

Якщо ж говорити про неналежне повідомлення учасника про розгляд справи, то варто звернути увагу на позицію Верховного Суду щодо даного питання. Верховний суд у справі № 127/2871/16-ц визначив, що такий факт, як наявність відомостей про повернення до суду апеляційної інстанції повістки про виклик позивача до суду із вказівкою на причину повернення – «за закінченням терміну зберігання» – в матеріалах справи ще не дає можливості стверджувати про відмову позивача від одержання повістки або ж про його незнаходження за адресою, повідомленою суду. Телефонограма, наявна в матеріалах справи та яка стосується повідомлення секретарем судового засідання саме про розгляд справи судом особи, яка представляла в суді першої інстанції інтереси позивача, так само не може свідчити про підтвердження повідомлення позивача про розгляд справи судом апеляційної інстанції, адже, по-перше, не має відповідності із встановленим порядком вручення судових повісток, а по-друге, не приймає до уваги обмеження щодо представництва інтересів позивача даною особою в суді першої інстанції, встановлені договором про надання правової допомоги. Обов'язковому скасуванню підлягають судові рішення, які направляються на новий розгляд у тому разі, якщо справа розглядалась без присутності будь-кого з учасників справи, які не були належним чином повідомлені про дату, місце та час судового засідання, якщо учасник справи обґрунтовує такою підставою свою касаційну скаргу (п. 5 ч. 1 ст. 411 ЦПКУ). До суду апеляційної інстанції справа направляється на новий розгляд у тому разі, якщо лише цим судом було допущено порушення норм процесуального права (ч. 4 ст. 411 ЦПКУ). Таким чином, спираючись на наведені вище

обставини, Верховний Суд прийшов до висновку, що наявні обов'язкові підстави для скасування рішення суду апеляційної інстанції з подальшим направленням справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [7].

Водночас виразив свої сумніви щодо заочного розгляду справи Володимир Бобрик. Винесення заочного рішення, на його думку, лише ускладнює процедуру, не вносить ніяких позитивних аспектів та ніяк не прискорює процес, а навпаки, тільки гальмує процедуру винесення фінального вирішення спору судом. Як зазначив науковець, суть та зміст такої форми перегляду справи має зв'язок з неприбуттям відповідача до судового засідання. І чи з'являється вимога створювати процедури, які мають відмінності від законного порядку? Адже суд може розглянути справу і в заочному, і у звичайному порядку в разі неприбуття відповідача до судового засідання. Пан Бобрик зазначив, що сьогодні даний інститут себе переродив. На жаль, він не є доцільним для сторін у справі, тільки створюються додаткові підстави для зловживання з боку відповідача з метою гальмування остаточного рішення у справі судом. І як результат виникає проблема ускладнення усього процесу загалом. Як вважає Володимир, цей інститут вимагає значного перероблення та додатку у вигляді норм, які утворять додаткові гарантії для сторін у провадженні [6].

Проте є підстави вважати вагомим кроком уперед на шляху побудови європейської моделі юстиції наявність заочного розгляду справи у процесі реформування судової системи нашої держави. Формування правої країни та обізнаного суспільства у сфері права має зв'язок з утворенням та реалізацією доцільного механізму забезпечення прав та свобод громадян нашої держави. Із цієї точки зору судові органи являють собою гарант забезпечення саме цих невід'ємних прав, а тому вимагають реформування задля створення міцного та ефективного механізму правового захисту.

Розглядаючи інші правові системи світу, можемо побачити, що англо-американський цивільний процес має припущення, що в разі неявки відповідача до судового засідання чи ухилення від участі у самому процесі він автоматично визнає пред'явлений до нього позов і, як наслідок, звільняє позивача від необхідності подавати докази по справі. А от французьке цивільне судочинство, навпаки, не визначає неприбуття відповідача як той факт, що він визнав пред'явлений йому позов і не дає позивачу ніяких додаткових процесуальних прав. Навпаки, неприбуття відповідача до судового засідання могло бути спричинене його необізнаністю щодо пред'явлення позову, або ж існують обставини, які перешкоджають його явці до судового засідання [8].

Коли наш законодавець запроваджував до ЦПК даний вид розгляду справи, він спирався на таку мету, як виклик відповідача до судового засідання. Це є головною метою заочного рішення. Коли така норма не була наявною, то виявлялися значні зловживання з боку відповідача із приводу гальмування розгляду та вирішення справи, а також порушувалися строки розгляду справи. Заочне рішення підштовхує відповідача явитись до судового засідання та дізнатися, хто і які має до нього претензії, довести свою думку, надати свої заперечення, відзиви та докази.

Як зазначає Олег Качмар, сьогодні судова реформа, яка впроваджується в державі, має на меті розвантажити суди, скоротити провадження задля дієвого та жвавого процесу. І якщо і є якісь колізії, то потрібно просто брати та вдосконалювати цей інститут [6]. Тому даний аналіз дає змогу зробити висновок щодо існування системних проблем під час реалізації інституту заочного розгляду справи в цивільному судочинстві.

Запровадження заочного розгляду справи як новітнього та ефективного інституту має на меті втілення положень Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державами-членами щодо принципів цивільного судочинства, які спрямовані на те, щоб судова

система неодмінно вдосконалювалася. Для досягнення зазначеної мети потрібно надати сторонам доступ до простіших та оперативніших форм судочинства та захищати їх від зловживання правами та затримок, а саме надати суду повноваження здійснювати судочинство більш ефективно [9, с. 455].

На практиці інститут заочного розгляду справ дійсно працює. Працює і тоді, коли відповідач не зацікавлений у справі, і такі випадки трапляються доволі часто. Відповідач має, по-перше, звернутися із заявою щодо перегляду даного рішення до суду першої інстанції перед тим, як подати заяву щодо оскарження до апеляційного суду. Суд, вирішуючи справу, постійно бере до уваги те, чи будуть наявні підстави для оскарження цього рішення, чи не скасують заочне рішення. І коли судді зрозуміло, що відповідач, якому відомо про розгляд справи, не з'являється до судового засідання із заявою щодо перегляду, – судді буде легше прийняти заочне рішення, ніж під час звичайного перегляду справи. Якщо б не існувало інституту заочного розгляду, велика кількість справ так швидко не вирішувалася б [6].

Проте у цілому приєднання інституту заочного вирішення справи до цивільно-процесуального законодавства має певні недоліки, що призводить до порушення прав.

Дослідивши думки експертів, можна зазначити, що всі вони зійшлися на тому, що сьогодні існує проблемне питання щодо набрання сили заочним рішенням та щодо його виконання. Так, пані Л. Сушко висловила думку, що коли приймається таке рішення, відповідач не обізнаний про його наявність, тобто він його не отримує. Таким чином, законодавець має внести зміни та чітко визначити, як та з якого моменту вступає в законну силу прийняте заочне рішення та коли воно підлягає виконанню. Водночас пані О. Лапчевська зауважує, що в кодексі прописано, що в законну силу рішення вступає з моменту вручення його особі. Так коли має місце факт ознайомлення відповідача із судовим рішенням? Тоді, коли безпосередньо він отримав це рішення, чи коли він або його представник прийшов із дорученням? Тому необхідні точно прописані процесуальні норми.

Висновок. Отже, можна сказати, що інститут заочного вирішення справи направлений на ефективне забезпечення прав позивача на судовий захист та зупинення зловживань процесуальними правами зі сторони несумлінного відповідача. Однак несумлінною може бути і сторона позивача. А отже, законодавець має забезпечити реалізацію прав обох сторін у справі. Як варіант це може бути спрощений порядок оскарження заочного рішення у справі. Даний інститут виступає гарантом створення умов для дотримання строків розгляду цивільних справ, але, на превеликий жаль, ані кодекс, ані проект не має відповіді щодо запитання, в якому ж саме судовому засіданні і в разі першої чи то другої неявки слід розглядати справу в заочному провадженні. Та і в новому ЦПК України не сформульовані терміни повторної неявки особи. Отже, треба звертати увагу на цей аспект та виправити положення, адже доволі часто відбувається заочний розгляд справи під час розгляду сімейно-правових спорів. Щоб не виникало типових ситуацій, коли один із подружжя звертається із заявою про розірвання шлюбу до суду, а інший навіть не знає про це та через деякий час отримує судові рішення про розірвання шлюбу, коли вже приходить позовна заява про призначення судового розгляду про стягнення з особи аліментів. Збереження цього інституту є доцільним, проте він потребує доповнень та наполегливого доопрацювання. Безсумнівно, цей інститут є додатковою гарантією щодо розширення засад диспозитивності в цивільному процесі. Проте слід підготувати та запровадити певний комплекс доцільних, ефективних правових та наукових позицій задля вдосконалення заочного розгляду справи. Доцільними та доволі перспективними моли б стати дослідження деталізації певних умов заочного розгляду з дотриманням вимог судової практики, порядку вручення та отримання повідомлень щодо розгляду справ, процедури фіксування належного отримання таких повідомлень, змін щодо умов ухвалення заочного рішення.

Список використаних джерел:

1. Устінова-Бойченко Г.М. Процесуальні наслідки прийняття позивачем рішення про заочний розгляд справи. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. С. 164.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 (в редакції від 07.12.2017). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40. Ст. 492.
3. Горбонос Ф.В., Івашук Н.Л. Поняття та умови заочного провадження справ у судах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 147–151.
4. Трипольська М.І., Проблемні питання реформування ради безпеки ООН. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2014. № 4. С. 172–174.
5. Узагальнення практики судами першої та апеляційної інстанції процесуального законодавства при розгляді цивільних справ у порядку заочного розгляду. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0005705-13>.
6. «Заочний розгляд справ: обговорення експертів» / Національна Асоціація Адвокатів України. Рада адвокатів Київської області. URL : <https://radako.com.ua/news/zaochniy-rozglyad-sprav-obgovorennya-ekspertiv>.
7. Неналежне повідомлення позивача про розгляд справи. Позиція ВС у справі № 127/2871/16-ц. URL : <http://kvadrapravo.com/index.php/ua/pro-kompaniyu/novyny/nenalezhne-povidomlennya-pozivacha-pro-rozglyad-spravi-pozitsiya-vs-u-spravi-127-2871-16-ts>.
8. «Боротьба із затягуванням справи» / Таліна Кравцова. URL : <http://www.eprav.ua/ukr/publications/view/yuridicheskaya-gazeta-publikuet-statiyu-taliny-kravtsovoi-boriba-s-zatya-givaniem-dela-na-ukrainskom>.
9. Цивільне процесуальне право України : підручник / С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. ; за заг. ред. С.С. Бичкової. Київ : Атіка. 2009. 760 с.
10. Лихута Л.М., Бейцун І.В. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах. URL : <http://www.scourt.gov.ua>.